

nagrinėjo filosofijos kandidatas E. Gendrolis (KPI). Križiškai vertindamas pagrindinę antropologijos metodologinį principą — reliatyvizmą, jos funkcinį ir empirinį metodą, pranešėjas konstatavo mintį, kad ir šios krypties tyrinėjimuose vis labiau pripažįstama marksizmo reikšmė.

I. Cechanovičiaus pranešime buvo nušviesti kai kurie italų sociologo V. Pareto socialinių procesų teorijos momentai, išryškintas jos metodologinis ydingumas.

LOGIKA, KALBA, FILOSOFIJA

1976 m. gegužės mėn. Vilnių V. Kap-suko universitete vyko simpoziumas „Loginės ir metodologinės kalbos analizės problemos“, kurį organizavo universiteto Filosofijos istorijos ir ateizmo katedra drauge su LTSR MA Filosofijos, teisės ir sociologijos skyriumi bei TSRS Filosofų draugijos Lietuvos skyriumi.

Problematika bei svečių gausumu — dalyvavo mokslininkai iš šalies bei kai kurių užsienio aukštųjų mokyklų ir mokslo įstai-gų — toks simpoziumas mūsų respublikoje buvo surengtas pirmą kartą. Tai, be abe-jo, byloja apie išaugusį respublikos mokslininkų — nagrinėjamos problematikos specialistų — tyrinėjimų lygį ir tam tikrą jų pasiekimų pripažinimą šalyje.

Kalbos vaidmens pažinime moksliskas nusakymas — vienas svarbiausių marksistinės gnoseologijos uždavinių. Ieškoti šio uždavinio teisingo sprendimo, vadinas, argumentuoti kritikuoti nemarksistines sąmonės, kalbos ir objektyvios tikrovės ryšio koncepcijas. Analizuojant kalbą šiuolaikinės logikos metodais, — ypač kai nematyta mastą įgavo kalbos semantikos tyrinėjimai — paaiškėjo, kad kalbos filosofijos uždaviniu laikytina ne tik natūralios kalbos, bet ir mokslo, dirbtinių kalbų loginė-filosofinė analizė, žmogaus conceptualaus pasaulio vaizdo loginė-filosofinė analizė. Kita vertus, ši analizė susijusi su tokiais aktualiais šiuolaikinės mokslinės veiklos uždaviniais, kaip automatinė informacijos paieška ir apdorojimas, automatinis kalbos atpažinimas ir vertimas, dirbtinio intelekto kūrimas ir kt. Praktika parodė, kad šiems uždaviniams spręsti reikia bendrų filosofų, logikų, lingvistų, matematikų ir kitų mokslų atstovų pa-stangų.

Pranešime „Iš neotomistinės metodolo-gijos istorijos Lietuvoje“ aspirantas J. Bal-čius (LTSR MA) aptarė P. Dovydaičio gy-venimo bei teorinės veiklos bruožus, pa-grindinį dėmesį skirdamas šio klerikalinio veikėjo ankstyvojo darbo „Giujo etinės sistemos kritika“ analizei.

Simpoziumas, subūręs mokslo tyrinėto-jus dalykiškam pokalbiui, be abejo, pa-skatino juos nuodugniau ir visapusiškiau gvildinti dar neišspręstas problemas.

Č. K a l e n d a

Pastaruoju metu užsienyje ir mūsų šaly-je iškelta kalbos modeliavimo naujų hi-potezių, sukurta naujų koncepcijų, gauta įdomių rezultatų. Simpoziumas ir buvo skirtas sukauptos teorinės patirties api-bendrinimui bei pasikeitimui ja.

Prof. R. Plečkaitis (VUU) įžanginiame žodyje „Loginės kalbos analizės atsiradi-mas Lietuvoje“ apžvelgė loginių tyrinėjimų istoriją Lietuvos aukštosiose mokyklo-se. Vilniaus universitete jau viduramžiais gyvavo tos logikos šakos, kurios buvo naujai atrastos tik XX a. Lietuvos logikų darbuose daugiau ar mažiau išreikšta forma jau aptinkamos pagrindinės analiti-nės sąvokos, be kurių neįsivaizduojama šiuolaikinė logika. Paminėtinas objektinės ir metakalbos išskyrimas, modalumų bei propozicijos sąvokų atsiradimas ir t. t. Logikos tyrinėjimai universitete, iš pra-džių vykę Vakarų Europos logikų per-pasakojimų forma, vėliau tapo savarankiš-ki ir dažnai būdavo gana vertingi.

Prof. G. Brutianas (Jerevanas) pranešime „Filosofijos kalbos specifika“ analizavo mūsųose dar mažai tyrinėtą filosofijos, kaip tam tikros kalbos su sava sintakse ir semantika, specifika. Filosofijos kalbos semantiką, t. y. sąvokinį aparatą, nule-mia, iš vienos pusės, metodologinė jos funkcija, iš kitos — pasaulėžiūrinė. Jei pirmuoju atveju filosofinio tyrinėjimo eks-plikandais tampa konkrečių mokslų sąvo-kos, tai antruoju — kasdieninio „filosofa-vimo“ sąvokos. Aiškina remiantis pa-čios filosofijos esmės supratimu, kuris įvairiose sistemose yra skirtingas. Dėl šios priežasties čia negalima taikyti viena-reikšmiškumo reikalavimo. Vienu iš pa-galbinių kriterijų eksplikacijos teisingu-mui nustatyti laikytinas vienų filosofinės

sistemos komponentų išverčiamumas į kitus. Filosofijos kalbos sintaksė, t. y. visuma loginių, metodologinių priemonių, kuriomis grindžiami filosofiniai teiginiai, nesiduoda formalizuojama dėl itin glaudaus semantinių ir sintaksinių funkcijų ryšio šio tipo kalboje.

Prof. M. Popovičius (Kijevas) pranešime „Apie mokslo kalbos ir natūraliųjų kalbų santykį“ aiškino apie kalbos ir mąstymo santykio problemas transformaciją į natūraliųjų ir loginių kalbų santykio problemą. Natūraliųjų kalbų reikšmės spektras loginėje analizėje užleidžia vietą teiginių išvedamumo, išlaikant loginį valentingumą, prasminiam ryšiui. Šio ryšio formalizacija neleidžia betarpiškai interpretuoti loginius kintamuosius natūraliųjų kalbų išraiškoms jau teiginių skaičiavimo rėmuose. „Intensionalių“ kintamųjų dydžių atsiradimą neklasikinėse logikose taip pat sąlygoja supaprastintas požiūris į formalizuotų ir natūralių išraiškų santykį. Laisviau interpretuojant modalinius kontekstus „galimų pasaulių“ terminais, galima išvengti žinomų ekstencionalinės logikos paradoksų.

Ontologinėms prielaidoms logikoje buvo skirtas N. Abramian (Maskva) pranešimas („Ontologinių prielaidų logikoje problemos klausimu“). Kvaino kriterijus formalizuotų kalbų ontologijai nustatyti („būti, vadinasi, būti kvantifikuojamo kintamojo reikšme“) laikytinas pagrįstu, jei jis suprantamas kaip atsakymas į klausimą dėl tam tikros rūšies objektų egzistavimo.

Bendros „galimų pasaulių“ semantikos problemos liečiamos Z. Sokuler (Maskva) pranešime („Kas yra „galimas pasaulis“?). V. Leibnico idėja, naujai atgimusi L. Vitgenšteino, R. Karnapo ir pagaliau J. Hintikos darbuose, tebėra gyvų diskusijų objektas. Pranešėjos požiūriu, šiuo metu yra trys „galimų pasaulių“ teorinės interpretacijos: nominalistinė, konceptualistinė ir platonistinė. Pirmosios dvi nepriimtinos dėl vidinių loginės semantikos priežasčių kaip neinformatyvios. Platonistinis supratimas, kur galimais pasauliais laikoma tam tikra abstrakcija, sąlygojama realaus pažinimo proceso, labiau informatyvus, bet dar nepakankamai išnagrinėtas metodologiniu požiūriu.

Netiesioginiai natūraliosios kalbos kontekstai, pvz., „A žino, kad...“, normatyvinės išraiškos, tariamoji nuosaka ir t. t.

tapo tikru išbandymu ekstencionalistinėms logikoms, kadangi juose nustoja galiojusi ekvivalentinio pakeitimo taisyklė. Kaip teigiama E. Lednikovo (Kijevas) pranešime („Apie modalinių sąvokų vaidmenį loginėje kalbos analizėje“), loginio aparato praturtinimas modalinėmis sąvokomis leidžia išplėsti formalizavimo galimybes ir šioms nematematinėms protavimo formoms.

V. Celiščevs (Novosibirskas) pranešime „Galimų pasaulių semantika ir ontologija“ gvildeno žymaus šiuolaikinio logiko J. Hintikos galimų pasaulių koncepciją, plačiau sustodamas ties dviem galimais tos koncepcijos patikslinimais, susijusiais su loginių kvantorių samprata ir jų vaidmens, nusakant objektų priklausomumą vienam ar kitam galimam pasauliui, nustatymu. Šie patikslinimai rodo, kad Hintikos koncepcija yra raidos būklėje ir palieka neišspręstus daugelį klausimų, ypač individo, kaip egzistuojančio atskiruose galimuose pasauliuose, identifikavimo parametru patikimumo klausimą.

Modalinių logikų semantikoje naudojama galimų pasaulių idėja, kaip vienu iš argumentų, nukreiptų prieš natūraliosios kalbos semantikos absoliutizavimą, rėmėsi R. Pavilionis (VVU) („Konceptualinė sistema ir „natūraliosios kalbos semantika“). Nurodęs sunkumus, su kuriais susiduriama šiuolaikinėje lingvistikoje formalizuojant natūralių kalbų semantiką, ir pavyzdžiu paėmęs vadinamųjų nuomonės kontekstų sunkumus, pranešėjas teigė, kad jų pavyktų išvengti, jei loginės-filosofinės analizės objektu būtų ne natūralioji kalba, atplėšta nuo savo komunikatyvinės ir pažintinės funkcijos, bet tam tikrame socialiniame egzistuojančio individo konceptualus pasaulio vaizdas, kurį jis pradeda sudaryti dar iki kalbos įvedimo ir kurio sukūrimo kalba atlieka specifinę funkciją.

S. Krimskis (Kijevas) pranešime „Loginis-lingvistinis kategorijų analizės aspektas“ nurodė, kad filosofinės kategorijos gali būti iš dalies interpretuojamos kaip tam tikros lingvistinės struktūros, kurių loginei analizei galima taikyti įvairius matematinės lingvistikos metodus.

Iš lingvistikos atėję terminai „tekstas“ ir „kontekstas“ įgauna fundamentalių sąvokų bruožus prof. A. Ujomovo ir V. Bogdanovičiaus (Odesa) pranešime „Kontekstiniai uždaviniai“. Prof. A. Ujomovo ir kt. pranešime „Ternarinio aprašymo, kaip

sistemų modeliavimo kalbos, sukūrimo principai" iškelta mintis, kad formalizuotos ekstencionalistinės, aibių teorija grindžiamos kalbos nėra pajėgios modeliuoti sisteminių objektų. Anot pranešėjų, juos modeliuoti galima tik remiantis „daikto“, „savybės“ ir „santykio“ kategorijomis.

Prof. *I. Brodskis* (Leningradas) „Loginėje dialektinio mąstymo analizėje“ bandė išplėsti formalios logikos aparatą, kad būtų galima paaiškinti dialektinio mąstymo ypatumus: dialektinį prieštaravimą, sąvokų lankstumą ir t. t., pasitelkiant į pagalbą neklasikinių logikų sistemas. Taigi samprotavimas gali būti logiškas, nežiūrint to, kad jis netelpa į klasikinių deduktyvinį aparatą.

R. Džidžiano (Jerevanas) pranešime „Dedukcinės logikos kalbos formalumo ir turiningumo dialektinė vienybė“ santykių logikos pavyzdžiu bandoma parodyti, kad turinys turi esminės reikšmės nustatant elementariausius loginius santykius: konversiją, tranzityvumą ir t. t.

Pranešime „Apie galimas formalizuotų kalbų priartinimo prie natūraliųjų kalbų kryptis“ prof. *E. Voišvila* (Maskva) išskyrė sąvokas kaip esminį natūraliųjų kalbų skiriamąjį bruožą, palyginus su formalizuotomis kalbomis. Sąvokų dėka kalba yra universalaus charakterio, čia nereikia iš anksto fiksuoti vieningos objektų srities visiems sakiniams, kaip tai yra formalizuotose kalbose. Siauras ekstencionalistinis pastarųjų pobūdis neleidžia sukurti adekvačios implikatyvinės jungties „jeigu... tai...“ natūraliose kalbose eksplikacijos. Autorius siūlė turiningesnį šios jungties aiškinimą, paremtą „relevantinės“ teiginių logikos principais.

Prof. *V. Kostiukos* ir *N. Kosekos* (Odesa) („Neigimas, modalumai ir kvantoriai rusų kalboje“) ir *A. Pilkos* (VPI) („Bendrumo kvantoriaus realizavimas kalboje“) pranešimuose buvo siūlyta sukurti loginius modelius tam tikroms natūraliųjų kalbų išraiškoms. Konstatuota, jog šie modeliai dar nėra adekvatūs, be to, bendras metodologinis sunkumas yra tas, kad patys loginiai modeliai aprašomi natūraliosios kalbos priemonėmis.

Loginių ir gramatinių jungčių santykio problemos gvildentos *L. Brutian* (Jerevanas) pranešime „Kai kurios gramatinių ir loginių jungčių santykio problemos“. Loginės jungtys laikytinos invariantinėmis,

reiškiamomis įvairiose natūraliosiose kalbose gramatinių jungčių pagalba. Sparčiai besivystant naujoms neklasikinėms logikoms, vėl iškyla atspindžio problema. *V. Poraus* (Maskva) nuomone („Daugiareikšmė logika ir loginių jungčių atspindžio funkcijų problema“), nepagrįstu laikytinas tvirtinimas, kad daugiareikšmės logikos objektas yra kardinaliai skirtingos būties formos,— priešingai, jos atsiradimas ir tobulinimas yra profesinės veiklos, nukreiptos į jau esamo loginio aparato tyrimą ir tobulinimą, rezultatas.

Techniniams logikos klausimams skirti pranešimai: *A. Bulavinovo*, *G. Leonovo*, *J. Pustilniko*, *P. Šteinakerto* (Odesa) „Natūrali kalba ir pirmojo laipsnio logika“, *A. Išmuratovo* (Kijevas) „Trireikšmiai laiko logikos skaičiavimai“, *A. Pliuškevičienės* ir *R. Pliuškevičiaus* „Įšvedimo formos aritmetinėse sistemose specifikuojamo klausimu“. Pastarajame siekiama parodyti išvedimo struktūrą, taikytiną toms aritmetinėms sistemoms, kurių išvadose indukcijos aksioma taikoma tik bekvantorinėms formulėms arba kai kurioms kvantifikuojamoms formulėms, kurių pokvantorinėje dalyje nesutinkamas kvantorius. Prof. *V. Smirnovas* (Maskva) savo pranešimą skyrė teiginiui, kuriuose sutinkami dispozininiai predikatai, formalizavimui jo paties siūlomos sistemos pagrindu. Kai kurių šiuolaikinių logikos semantinių sistemų formalių charakteristikų palyginimui savo pranešimą skyrė dr. *J. Pežanovskis* iš Krokuvos universiteto. Apie esminį bet kuriai loginėi sistemai implikacijos sąvokos formalizavimą, sekant jo raidą nuo klasikinių iki kai kurių neklasikinių sistemų, kalbėjo prof. *E. Žarnecka-Bialy* iš to paties universiteto.

Teisinių normų kalbos informatyvumo kėlimo problemai skirtas *V. Poškevičiaus* pranešimas „Teisės ir kalbos informacinė prigimtis ir ryšys normų logikos aspektu“, kur, be kita ko, pabrėžiama deontinės logikos svarba, nustatant ir formuluojant teisinės normas.

Prof. *V. Zvegincevo* (Maskva) pranešime „Statinis ir dinaminis požiūris į kalbos ir mąstymo santykį“ buvo įtikinamai parodyta, kad vienpusiškas, statiškas kalbos, o kartu ir mąstymo nagrinėjimas gali vesti į aklavietę. Būtina sukurti dinaminę kalbos funkcionavimo koncepciją. Pranešėjo žodžiais, pirmieji bandymai jau vyksta „kalbinių aktų“ teorijose. *L. Karpovas*

(KPI) („Dėl genetinio struktūralizmo problemos“) taip pat atkreipė dėmesį į dinaminio modelio svarbą, bet dar pabrėžė, kad struktūrinė analizė, jei yra grindžiama teisingu struktūros supratimu, ne tik nepašalina genetinio aiškinimo, bet, atvirkščiai, jį suponuoja.

Betarpiskiškai reikšmės problemai, vienai iš svarbiausių interdisciplinariųjų problemų, buvo skirti trys pranešimai. Prof. V. Štofas (Leningradas) („Dėl filosofinio reikšmės problemos traktavimo“) pabrėžė filosofinį problemos aspektą, būtent, kad vienoks ar kitoks sprendimas konkrečiu atveju būtinai siejasi su bendra filosofine pozicija. Pranešėjas pasisakė už vaizdinę reikšmės interpretaciją. Prof. M. Kozlova (Leningradas), kalbėdama „Reikšmės bendros koncepcijos sukūrimo klausimu“, į pirmą vietą iškėlė funkcijų kalbos išraiškų reikšmės aiškinimą, kuris, pranešėjos žodžiais, kaip atskirą atvejį apima referentinių aiškinimą. Tai, kad natūrali kalba, kaip socialinės žmogaus veiklos rūšis, neredukuojama į paprastus priežastinius ryšius, o yra iš esmės normatyvinis ir ta prasme subjektyvus reiškinys, rodo, jog reikšmė nėra nežinomas, slypintis už kalbos, o duota kartu su kalba. Tai A. Degučio (LTSR MA) pranešimo „Kalbos norma ir reikšmė“ pagrindinė tezė.

Reikšmės problema liečiama B. Piatnico ir P. Lamdon (Maskva) pranešime „Žodžiai, terminai, termai natūraliosiose mokslo kalbose“. Žodžių reikšmė, priešingai terminų reikšmei, nėra griežtai apibrėžta, ji sąlygojama konteksto. Tačiau ši jų sąvaybė turi teigiamų bruožų, ypač formuluojant naujas idėjas.

Metafora, kaip viena iš pagrindinių lingvistinių priemonių naujoms idėjoms formuoti toje pačioje kalboje, buvo S. Gusevo (Leningradas) pranešimo „Metaforos vaidmuo pažinimo procese“ tema.

E. Nekrašo (VVU) ir V. Švyriovo (Maskva) pranešimuose keletu aspektų gvildenamos „stebėjimo kalbos“ ir „teorinės kalbos“ santykio problemos. Pranešime „Induktyvinės logikos kalba ir mokslo kalba“ E. Nekrašas pabrėžė, kad kalbos, betarpiskiškai fiksuojančios neutralius faktus, nėra ir būti negali, ir dėl to verta paabejoti dėl induktyvinės logikos kalbos sukūrimo. V. Švyriovas taip pat atmetė statišką stebėjimo ir teorijos dichotomiją, tačiau reikalavo, kad pradinis aprašymas, problemos formulavimas būtų

fiksuojamas nepriklausomai nuo tam tikros mokslo kalbos.

Istorinė-loginė mokslo kalbos analizė rodo, kad gamtamokslinė teorija yra tam tikras gnoseologinis „objektas“, sukurtas iš kalbinės medžiagos pagal praktinės, tikslingos žmogaus pažintinės veiklos dėsnius, išaukęs iš kasdieninės mūsų kalbos. Šios išvados priešo V. Tiščenka (Maskva) pranešime „Mokslo kalba ir teorijos genezė“.

K. Stoškus (VVU) pranešime „Apie kalbinės komunikacijos ir kalbinio mąstymo ribas“ aiškino semiotinių sistemų redukavimo viena į kitą galimybes. Nekritiškai interpretuojant kalbos modelio pagalba visas semiotines sistemas, maskuojami, autorius nuomone, kokybiniai skirtumai tarp istoriškai besiklostančių žmogiškojo mąstymo formų.

Gyvų diskusijų sukėlė prof. V. Nalimovo (Maskva) („Tolydumas prieš diskretumą kalboje ir mąstyme“) bei prof. V. Nalimovo ir N. Drogalinos (Maskva) („Ritmo semantika. Ritmas, kaip betarpiskas įėjimas į tolydų vaizdinių srautą“) pranešimai.

A. Valužio ir B. Kerbelytės (Lkli) pranešimas „Folklorinio teksto aprašymo klausimu“—tai bandymas pritaikyti pasakų analizei matematinius modelius. V. Goldbergo (VSI) pranešimas „Apeiga kaip ženklinės sistemos rūšis“ buvo skirtas semiotinėms apeigos charakteristikoms atskleisti.

Svečias iš VDR dr. K. Kriugeris („Kalbos filosofijos aspektai šiuolaikinėje buržuazinėje Švedijos ir Suomijos filosofijoje“) apžvelgė kalbos filosofijos ir analitinės filosofijos bruožus, pažymėdamas dominuojantį šios krypties pobūdį buržuazinėje skandinavų filosofijoje.

Simpoziumas vyko labai dalykiškai, polemiskai. Pateiktos rekomendacijos šioms perspektyviems tyrinėjimams respublikoje toliau plėtoti. Senas tokių tyrinėjimų tradicijas turintis Jerevano universitetas pasiūlė Vilniaus V. Kapsuko universiteto. Filosofijos istorijos ir ateizmo katedrai, prie kurios susikūrusi probleminė loginės ir filosofinės kalbos analizės grupė, kooperuoti pastangas, vykdant teorinius tyrinėjimus kalbos filosofijos srityje. Nutarta kasmet organizuoti abiejų universitetų šių sričių specialistų seminarus-susitikimus, rašyti bendrus mokslo darbus.

A. Degutis